

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.08>

ВИРОБНИЦТВО ОРГАНІЧНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Курман Тетяна Вікторівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри земельного та
аграрного права

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Статтю присвячено аналізу правових засад виробництва органічної сільськогосподарської продукції в Україні, а також формулюванню на його основі висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення правових проблем і на вдосконалення чинного аграрного законодавства у зазначеній сфері в умовах воєнного стану. Необхідність зміни парадигми сільськогосподарського господарювання й запровадження концепції сталого розвитку в агросфері останніми роками значно актуалізували розвиток органічного сільськогосподарського виробництва в усьому світі. Україна має значний потенціал у цій сфері. Однак війна, що ведеться на території нашої держави РФ, завдала величезних збитків агросфері й зумовила виникнення низки загроз у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Мова йде про вилучення з органічного обробітку значних площ придатних сільськогосподарських угідь через їх замінування, засмічення уламками бойових частин ракет та снарядів, забруднення важкими металами і хімічними сполуками, затоплення тощо, а також про виникнення інших негативних чинників, на які людина не матиме змоги ефективно впливати чи протидіяти, забезпечуючи нейтралізацію їх негативного впливу («кислотні дощі», забруднені атмосфера, водойми та ін.) У зв'язку з цим, органічним виробникам в умовах ведення війни на території України вкрай складно забезпечити дотримання вимог органічного законодавства та органів сертифікації, а в окремих регіонах і випадках – взагалі навряд чи можливо. В умовах воєнного стану актуалізується й низка інших питань, пов'язаних із веденням органічного виробництва – щодо складності релокації органічного бізнесу, порушення логістичних шляхів, необхідності підтримки органічних виробників як з боку держави, так і за рахунок грантів та ін. У статті на підставі аналізу чинного органічного законодавства зроблено висновок про те, що воно не адаптоване до викликів воєнного стану, а запроваджені окремі точкові, фрагментарні заходи навряд чи здатні забезпечити ефективне правове регулювання відносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва й гарантування та захист прав виробників органічної сільськогосподарської продукції, а отже є потреба в якісному оновленні його змісту. Комплексне подолання проблем законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції в умовах воєнного стану створить підґрунтя для активного розвитку органічного сільського господарства в Україні у повоєнний період.

Ключові слова: органічне сільське господарство, органічне сільськогосподарське виробництво, органічна сільськогосподарська продукція, сталий розвиток, агросфера.

**PRODUCTION OF ORGANIC AGRICULTURAL PRODUCTS:
CURRENT CHALLENGES AND PROBLEMS OF LEGISLATIVE SUPPORT**

Kurman Tetiana Victorovna,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of the Land and
Agrarian Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

The article analyzes the legal framework for the production of organic agricultural products in Ukraine and formulates conclusions and proposals based on this analysis aimed at solving legal problems and improving the current agricultural legislation in this area under martial law. The need to change the paradigm of agricultural management and the introduction of the concept of sustainable development in the agricultural sector in recent years have significantly actualized the development of organic agricultural production around the world. Ukraine has significant potential in this area. However, the war waged in our country by the Russian Federation has caused huge losses to the agricultural sector and led to a number of threats to the production of organic agricultural products. We are talking about the withdrawal from organic cultivation of large areas of suitable agricultural land due to their mining, contamination with fragments of missile warheads and shells, pollution with heavy metals and chemical compounds, flooding, etc., as well as the emergence of other negative factors that humans will not be able to effectively influence or counteract, ensuring the neutralization of their negative impact ("acid rain", polluted atmosphere, water bodies, etc.). In this regard, it is extremely difficult for organic producers to ensure compliance with the requirements of organic legislation and certification bodies in the context of the war on the territory of Ukraine, and in some regions and cases it is hardly possible at all. In the context of martial law, a number of other issues related to organic production are also becoming more relevant, such as the complexity of relocating organic business, disruption of logistics routes, the need for support for organic producers both from the state and through grants, etc. Based on the analysis of the current organic legislation, the article concludes that it is not adapted to the challenges of martial law, and the introduced individual, fragmentary measures are unlikely to ensure effective legal regulation of relations in the field of organic agricultural production and guarantee and protect the rights of organic agricultural producers, and therefore there is a need for a qualitative update of its content. A comprehensive solution to the problems of legislative support for the production of organic products under martial law will create the basis for the active development of organic agriculture in Ukraine in the postwar period.

Key words: organic farming, organic agricultural production, organic agricultural products, sustainable development, agrosphere.

Актуальність дослідження. Необхідність зміни парадигми сільськогосподарського господарювання й запровадження концепції сталого розвитку в агросфері останніми роками значно актуалізували розвиток органічного сільськогосподарського виробництва в усьому світі. Ліквідація голоду, покращання харчування, забезпечення доступу кожної людини до безпечних та поживних продуктів харчування, сприяння сталому розвитку сільського господарства, а також забезпечення здорового способу життя й сприяння добробуту для всіх у будь-якому віці – все це знайшло закріплення серед Глобальних цілей сталого розвитку (SDGs) у підсумковому документі ООН «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development» [1].

Збереження здоров'я людини, можливість реалізації її природного права на життя безпосередньо пов'язані з якістю і безпечністю продуктів харчування. Нині спостерігається загальносвітова тенденція до збільшення попиту на органічні продукти рослинного і тваринного походження, що зумовлено популяризацією здорового способу життя й здорового харчування. Це, в свою чергу, спонукає аграрних товаровиробників в усьому світі переходити до органічного сільського господарства. Ведення даної альтернативної форми аграрного виробництва є засобом забезпечення сталого розвитку агросфери, а її розвиток значною мірою залежить від досконалості правового забезпечення.

Виробництво органічної сільськогосподарської продукції – один із безумовних сучасних світових трендів, що являє собою форму практичної реалізації політики сталого розвитку агросфери в цілому, оскільки воно передбачає поєднання економічного зростання (підвищення конкурентоспроможності аграрної продукції й доходів органічних виробників), екологічної спрямованості (відновлення агроєкосистем, охорона довкілля) та соціального ефекту (забезпечення споживачів безпечними і високоякісними продуктами харчування, створення додаткових робочих місць, адже органічне виробництво є більш трудомістким тощо) як взаємозалежних і корелюючих елементів стратегічного розвитку держави й одночасно гарантує населенню високу якість продовольства як важливої складової продовольчої безпеки [2].

Споживання органічної продукції на більш високому рівні забезпечує фізіологічні потреби людини у вітамінах, мікроелементах, поживних речовинах. На думку експертів, органічні продукти корисніші за їх звичайні аналоги (наприклад, в органічному молоці на 70% більше вітамінів, в органічних продуктах на 18-19% більше антиоксидантів та поліненасичених жирних кислот, на 50% менше важких металів). Окрім того, органічні ферми утворюють на 30% менше викидів парникових газів, порівняно зі звичайними фермами, отже, менше забруднюють атмосферу й довкілля [3], що також позитивно впливає на стан агросфери, екосистем та здоров'я людей. Такі продукти не містять ГМО, консервантів, штучних барвників, залишків пестицидів та інших шкідливих для здоров'я людини речовин. Загалом концепція органічного виробництва як форма альтернативного сільськогосподарського виробництва виходить із цілісного, синергетичного підходу. В основі лежить принцип: «Від здорових ґрунтів – до здорової рослини, тварини й людини».

Аналіз наукових публікацій. Теоретико-правові питання розвитку органічного сільськогосподарського виробництва не лишилися поза увагою науковців. Вони розглядаються у працях Н. А. Берлач, С. І. Бугери, Х. А. Григор'євої, В. М. Єрмоленка, В. М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко, Н. В. Кравець, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, С. О. Лушпаєва, В. О. Мельник, О. Л. Мініної, Д. С. Піддубної, С. М. Романко, О. М. Савельєвої, А. М. Статівки, В. Ю. Уркевича, О. М. Туєвої та ін. Проте, переважна більшість цих досліджень не враховує сучасних викликів і загроз, що постали перед органічними виробниками в умовах воєнного стану і, відповідно, потребують нагального вирішення й законодавчого врегулювання. Отже, питання законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції в умовах воєнного стану на даний час залишаються недостатньо дослідженими аграрно-правовою наукою, що робить їх дослідження вкрай актуальним.

Метою даної статті є аналіз правових засад виробництва органічної сільськогосподарської продукції в сучасних умовах воєнного стану, а також формулювання на його основі висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення правових проблем і на вдосконалення чинного аграрного законодавства у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. Заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища

і тварин, зокрема шляхом поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій відповідно до ст. 404 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої, проголошено однією із сфер співробітництва між Сторонами у сфері сільського господарства та розвитку сільських територій [4].

В Україні у 2019 році за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства загальна площа сільськогосподарських земель з органічним статусом та перехідного періоду склала близько 468 тис. га (1,1% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення), зареєстровано 617 операторів органічного ринку, з них 470 – сільськогосподарські виробники. Це дозволило Україні посісти 2-ге місце за обсягами імпортованої органічної продукції до ЄС [5]. За два роки, станом на 31 грудня 2021 р. загальна площа таких сільськогосподарських угідь склала 422–299 га (1% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України), загальна кількість операторів становила 528, включаючи 418 сільськогосподарських виробників [6]. Наведені статистичні дані, з одного боку, засвідчують зацікавленість національних сільськогосподарських товаровиробників у веденні такої альтернативної форми аграрного виробництва, як органічне виробництво, а з іншого, показують можливості і перспективи його подальшого розвитку.

На думку представників економічної науки, ринок органічних продуктів є перспективним сегментом сучасного агропромислового світового і вітчизняного ринку, а експорт вітчизняної органічної продукції значно перевищує обсяги внутрішнього споживчого ринку внаслідок низької платоспроможності населення України, але з огляду на зростання популярності продуктів, вирощених без застосування хімічних препаратів, органічне землеробство виглядає привабливою галуззю для інвестування [7, с. 23].

Правові засади органічного сільськогосподарського виробництва на національному рівні визначаються Законом України від 10 липня 2018 р. «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [8] та постановою Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. «Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції» [9].

Оскільки ці нормативно-правові акти прийнято у довоєнний період, вони не враховані на ті виклики і загрози, які постали перед органічними виробниками під час воєнного стану. Війна завдала величезних збитків аграріям й агросфері в цілому. Сільське господарство України стало прямою жертвою війни, адже переважна більшість земель, на яких велися чи проводяться бойові дії, є сільськогосподарськими угіддями – полями, пасовищами та сіножатями. Частина цих земель на сьогодні знаходиться у тимчасовій окупації, інша – замінована, засмічена уламками бойових частин ракет та снарядів, забруднена важкими металами і хімічними сполуками внаслідок обстрілів, використання військової техніки тощо. Подальше сільськогосподарське використання значної частини цих земель у найближчому майбутньому є вкрай ускладненим, навіть небезпечним, а отже неприпустимим до проведення детального обстеження й запровадження ґрунтоохоронних заходів.

Колосальної шкоди агросфері завдано й підривом Каховської ГЕС, зокрема й органічному сектору, адже значна частина операторів органічного сільськогосподарського виробництва використовувала угіддя у Запорізькій та Херсонській областях, які внаслідок підриву опинилися затопленими, забрудненими внаслідок потрапляння у воду хімічних та інших небезпечних речовин, засміченими тощо.

Все вищевказане, звичайно, чинить негативний вплив й на ведення органічного виробництва, і не лише тому, що з органічного обробітку вилучаються значні площі придатних сільськогосподарських угідь, але й тому, що створюються негативні чинники об'єктивного характеру, на які людина не матиме змоги ефективно впливати чи протидіяти, забезпечуючи нейтралізацію їх негативного впливу. Мова йде, приміром, про так звані «кислотні дощі», забруднену воду та ін., які зможуть потрапити на земельні ділянки, де проводиться органічне виробництво, вирощується органічна продукція рослинництва, органічні корми тощо, і, як наслідок, – до органічної продукції (продукції перехідного періоду). Таким чином, як вбачається, органічному виробнику в умовах ведення війни на території України буде вкрай складно забезпечити дотримання вимог органічного законодавства та органів сертифікації, а в окремих регіонах і випадках – взагалі навряд чи можливо.

Законодавець зробив певні кроки на шляху вдосконалення правового регулювання відносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва вже під час війни. Так, Перехідні положення спеціального Закону «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» зазнали змін внаслідок прийняття Закону України від 12 липня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану» [10]. Відповідно до п. 2 розділу XI «Перехідні положення» цього Закону до 1 липня 2024 року:

1) суб'єкти господарювання, які не є операторами відповідно до цього Закону, мають право реалізовувати сільськогосподарську продукцію як органічну та використовувати напис "органічний продукт" у власних назвах продуктів, торговельних марках, а також позначення та написи "органічний", "біодинамічний", "біологічний", "екологічний", "органік" та/або будь-які однокореневі та/або похідні слова від цих слів з префіксами «біо-», «еко-», за умови наявності чинного сертифіката, що засвідчує виробництво та/або обіг органічної продукції згідно із законодавством іншим, ніж законодавство України, виданого органом іноземної сертифікації;

2) такі суб'єкти господарювання вважатимуться виробниками органічної сільськогосподарської продукції для цілей Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України";

3) орган сертифікації може скоротити тривалість перехідного періоду, передбаченого цим Законом, для суб'єкта господарювання, який перебуває під його контролем як органу іноземної сертифікації, на строк, протягом якого такий суб'єкт господарювання здійснював органічне виробництво у відповідній галузі згідно із законодавством Європейського Союзу.

Постановою КМУ від 1 липня 2022 р. «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо повноважень Міністерства аграрної політики та продовольства та Міністерства економіки» [11] низку повноважень у сфері органічного виробництва передано галузевому Міністерству аграрної політики та продовольства України, що вбачається цілком обґрунтованим.

В умовах воєнного стану актуалізується й низка інших питань, пов'язаних із веденням органічного виробництва – це складність, а в деяких випадках неможливість релокації органічного бізнесу, порушення логістичних шляхів, необхідність підтримки органічних виробників як з боку держави, так і за рахунок грантів та ін. Зокрема, державній підтримці виробників органічної сільськогосподарської продукції присвячено ст. 17–2.9. Закону України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України» [12], яка передбачає наступні види такої підтримки: виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь та/

або одну голову великої рогатої худоби, а також відшкодування до 30 відсотків вартості витрат на проведення сертифікації органічного виробництва та на придбання дозволених для використання засобів захисту рослин та добрив, насіння, садивного матеріалу та кормів.

Водночас відповідно до ст. 17–2.8. цього Закону сільськогосподарським товаровиробникам можуть відшкодуватися втрати від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру шляхом виплати бюджетної дотації на одиницю пошкоджених угідь. Виникає питання: чи належить війна і ведення воєнних дій до таких ситуацій і який механізм отримання вказаного відшкодування? І чи є можливим таке відшкодування в умовах війни, дефіциту бюджетних коштів?

Як вбачається, перелік заходів державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції має бути розширеним, виходячи з реалій воєнного стану. Дана пропозиція знаходить підтримку і у спеціальній літературі. Так, на думку Д. С. Піддубної, на територіях, які зазнали забруднення внаслідок ведення бойових дій, доцільно запровадити такий засіб державної підтримки органічних виробників, як звільнення від сплати мінімального податкового зобов'язання на певний термін, допоки відновиться стан земельних ресурсів. Контроль стану природних ресурсів в такому разі має здійснювати відповідний державний орган [13, с. 218].

Тож, як засвідчує попередній аналіз, національне законодавство не адаптоване до викликів воєнного стану, а вказані вище точкові, фрагментарні заходи навряд чи здатні забезпечити ефективне правове регулювання відносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва й гарантування та захист прав виробників органічної сільськогосподарської продукції.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що Україна має значний потенціал для виробництва органічної сільськогосподарської продукції. В умовах, коли така продукція стає все більш привабливою як для європейського, так і для національного споживача, наша держава має можливість стати одним із головних її експортерів як на ринку ЄС, так і на світовому ринку. Доцільність ведення органічного сільгоспвиробництва зумовлюється й необхідністю реалізації цілей сталого розвитку агросфери, гарантування права на життя і здоров'я шляхом забезпечення населення якісною та екологічно безпечною харчовою продукцією, поліпшення агроекологічного іміджу України як виробника і експортера високоякісної органічної продукції та забезпечення продовольчої безпеки нашої держави. Проте, на даний час органічне законодавство України не є адаптованим до викликів і загроз воєнного стану, а отже, потребує якісного оновлення свого змісту. Комплексне подолання проблем законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції в умовах воєнного стану, як вбачається, створить підґрунтя для активного розвитку органічного сільського господарства в Україні у повоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Sustainable Development Goals (SDGs) «Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development». United Nations. United Nations publication. Santiago: Printed at United Nations, 2018. P. 19–23.
2. Курман Т.В. Проблеми законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції тваринництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 153–157. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/29.pdf>
3. Каблучка Є. За останні півтора роки кількість органічних виробників збільшилася вдвоє. *Енерго.Лайф.інфо*. URL: <http://energolife.info/ua/2016/News/2846> (дата звернення: 27.08.2018).

4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 17.11.2022).
5. Органічне виробництво в Україні: інформаційно-аналітичний портал АПК України. 11 грудня 2020 р. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>
6. Органічне виробництво в Україні: офіц. портал Міністерства аграрної політики та продовольства України. 11 жовтня 2022 р. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>
7. Чередніченко О.О. Ефективність виробництва органічної продукції рослинництва. *Економічні горизонти*. 2021. № 1 (16). С. 22–29. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/252416/249670>.
8. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10 липня 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>
9. Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-2019-%D0%BF#n10>
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану: Закон України від 12 липня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text>
11. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо повноважень Міністерства аграрної політики та продовольства та Міністерства економіки: постанова КМУ від 1 липня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749-2022-%D0%BF#n2>
12. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15/card2#Card>
13. Піддубна Д.С. Органічний вектор розвитку в еколого-правовій політиці України крізь призму євроінтеграційних процесів та воєнного стану. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану*: матер. наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2022. С. 215–219.